

Harrach Gábor–Rákóczi Krisztián: Külön utakon. Adalékok a felvidéki magyarság 2009 utáni politikatörténetéhez. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet–L'Harmattan Kiadó, 2017, 176 p.

Az utóbbi egy évtizedben sajnálatos módon nagyon kevés olyan politológiai jellegű tanulmány jelent meg, amely a szlovákiai magyar pártokat állította volna figyelem középpontjába. Különösen fájó a szakmai háttéranyagok hiánya akkor, ha tudatosítjuk, hogy az MKP–Híd pártszakadás óta eltelt legutóbbi tíz év vizsgálata a szélesebb körű nyilvánosság számára is tanulságokat rejt. Egy évtizede feltérképezetlen a pártok egymáshoz kötődő viszonya, ennek következtében pedig rövid, tudományos igényességtől mentes publicisztikákra és saját előítéleteinkre kell hagyatkoznunk olyan kulcsfontosságú témák vizsgálata kapcsán, mint a két, szlovákiai magyarokat megszólító párt támogatottságának alakulása, kommunikációjuk és kiemelt ügyeik változása, vagy éppen a szlovákiai politikai környezetben elfoglalt helyük. Ezt a hiányosságot igyekszik lehetőségeihez képest pótolni a Nemzetpolitikai Kutatóintézet és a L'Harmattan Kiadó gondozásában megjelent, két különálló tanulmányt tartalmazó Külön utakon.

A kötetben két, önmagában is megálló munka kapott helyet, közös vonásuk, hogy a szlovákiai politikát, különösen pedig annak felvidéki magyar vonatkozásait vizsgálják. Rákóczi Krisztián *A szlovákiai politikai rendszer alakulásának áttekintése* címet viselő munkája az ország általános politikai történetével foglalkozik, kiemelt figyelmet szentelve a 2016-os választásoknak, valamint az MKP és a Híd eredményeinek. Harrach Gábor *A dél-szlovákiai választásstatisztikák szociológiai és etnodemográfiai vonatkozásai* című tanulmánya az MKP és a Híd választási eredményeit állítja tágabb kontextusba, különös tekintettel a magyar választók preferenciamezőjére.

Rákóczi Krisztián tanulmánya a két munka laikusok számára is könnyebben értelmezhető darabja. Tartalmaz egy történelmi összefoglalót a szlovákiai politikai fejlődésről, 1992-től érthe-

tő formában összefoglalja a pártrendszerek változásait, emellett leírás ad a releváns pártokról, végül pedig részletesebben is szemügyre veszi a 2016-os választási eredményeket. A magyar pártokat érintő elemzés tudományos ismeretterjesztő részletességgel mutatja meg az MKP és a Híd támogatottságának alakulását. Ebben a Szlovák Statisztikai Hivatal adatai vannak a szerző segítségével. Az összefoglaló eredményekből kiviláglik az, amit a sajtóban megjelenő, egyszerűsített értelmezésből is levonhatunk következtetésként: az MKP választótábor viszonylag stabil, de elégtelen méretű, a Híd szlovákiai magyarok körében mért népszerűsége pedig csökken, viszont maga a párt több lábon áll, a szlovákiai szavazatoknak köszönhetően 2016-ban is sikerült megugrania a parlamentbe jutáshoz szükséges küszöböt. A tanulmány rámutat arra, hogy a vonatkozó felmérések alapján lassan, de biztosan ledőlni látszik az etnikai korlát a magyar választói szokásokat tekintve: 2016-ban már a választók 17 százaléka szlovák pártokra szavazott. Ugyanakkor a tanulmány csak közvetett indokkal szolgál a jelenség magyarázatára: az MKP és a Híd között kialakuló versengés elidegenítő hatásával, illetve a Híd általi, szlovák–magyar törésvonalakat elhomályosító mondanivalóra vezeti vissza a jelenséget, mindkét teóriát már 2012-ben megfogalmazták.

A 2009 után kialakuló sajátos szlovákiai magyar kétpártrendszer két szereplője közti programkülönbségek összefoglalója szintén a munka részét képezi. Rákóczi rámutat, hogy a szlovákiai választások jellegzetességét adja a sok elvesző, mandátumot nem eredményező szavazat, a 2016-os választásokon pedig egyik párt sem tudta megfelelően mozgósítani magyar nemzetiségű szavazóit. Míg az MKP-nak ez a parlamenti helyébe került, addig a Híd számára mindez az elvártnál gyengébb eredményt és pozíciókat hozott. A felvidéki magyarok túl kevesen vannak ahhoz, hogy két pártot is parlamenti mandátumhoz segítsenek – fogalmazza meg a szerző.

A tanulmány kiváló alapozás Harrach Gábor következő statisztikai elemzéséhez, mely kevesebb általános információval, de

annál több érdekességgel szolgál a politológusok és szakemberek számára. Harrach statisztikai modelljeivel az MKP és a Híd szavazótáborainak összetételét elemzi, a választók számában beálló változásokat figyeli település-szerkezeti szinten, s elsősorban a választói magatartás változásának tudja be a pártok preferenciáinak helyi változását. Harrach megállapításai szerint az MKP a tömbvidéki magyarságra, a Híd a nagyvárosokra és a szórványra tudott összpontosítani és növelni szavazatait. Ezzel együtt azonban az MKP támogatottsága a tömbmagyar területeken túl, a Híd pedig a magyarok által lakott déli járásokban erodálódott (utóbbi a magyar választói magatartást nézve különösen aggasztó ütemben, a Híd minden harmadik szavazóját elvesztette ezekben a régiókban). Harrach modellje kevésbé valószínűsíti a tömeges átszavazást a két párt választói között, a szerző egyebek között arra is rámutat, az MKP végeredményben nem tudott profitálni a déli Híd-szavazók elszívárgásából. A számokkal és következtetésekkel összefüggésben érdemes tudatosítani, hogy a szerző az MKP-szavazók számára a nemzetiségi arányokból következő, míg a Híd-szavazók száma és etnikai megoszlása komoly szakmai feladatok elé állította: a támogatottsági arányok kifejtése és a létező, vonatkozó szakirodalom elemzése kiemelt teret kap a tanulmányban.

A szerző több kapcsolódó jelenség vizsgálatára is felhasználja a járásokra és településekre lebontott szavazatszámokat. Egyebek között megállapítja, hogy az MKP az átlagos szlovákiai pártoknál sokkal nagyobb mértékben támaszkodik a községek, kisebb települések szavazóira, a Híd hasonló jellegzetességei azonban fokozatosan eltűnnek a párt választótáborának részleges megváltozásával. A magyar közösség politikai aktivitása visszaszorulóban van, túlnyomórészt átlag alatti választási részvételi mutatókkal.

A kötet végén található térképmelléklet egyszerűen erősíti a szakmai és az ismeretterjesztő jelleget, könnyen értelmezhető formában mutatja meg egyebek között az MKP és a Híd szavazatarányát, járási lebontásban az elpártoló szavazókat, valamint az MKP 2016-os szavazatnyerességét.

A Külön utakon kötet jelentősége furcsamód a felhasznált irodalomban is megmutatkozik – a szerzők által feltüntetett bibliográfia világosan jelzi, hogy 2011 óta gyakorlatilag nincsenek olyan aktuális, szakmai vonzatú nyílt elemzések, melyek a szlovákiai magyar politikai környezetet vizsgálják. Nagyon fontos ennek a jelenségnek a felszámolása és a folytonosság, a Külön utakon pedig ezen a téren úttörő szerepet tölthet be. Két okból is nagy szükség van a hasonló tanulmánykötetekre. Egyrészt hivatkozási alapként szolgálhatnak a későbbi szerzők számára, másrészt pedig akár a politikai döntéshozókat és elemzőket is elgondolkodtathatják, amennyiben nem eseti döntésekben, hanem hosszú távú stratégiákban gondolkodnak. A tanulmánykötet méltán követelhet magának helyet minden, a szlovákiai magyar politika iránt érdeklődő szakember és laikus könyvtárában.

Tokár Géza

Victor Sebestyen: Lenin: the man, the dictator, and the master of terror. Penguin Random House LLC. Ebook. 2017, 592 p.

Egy vadonatúj, rendhagyó, külsőségekben és tartalomban is formabontó életrajz jelent meg a hideg, számító bolsevik vezetőről – Vlagyimir Uljanovról, alias Leninről, akiről a későbbi szovjet állam saját magát formázta meg és követendő példaképének tekintette minden összefüggésben.

Bizalmatlan, gyanakvó, makacs és higadt. Ezekkel a jelzőkkel (is) illeti könyvének főszereplőjét a budapesti születésű, londoni újságíró, Victor Sebestyen, miután áttanulmányozta az összes hozzáférhető forrásanyagot munkájának megírásakor. A hatalmas forrásmennyiség ellenére a szerző nem vész el a részletek tömkelegében, és mindig talál egy stabil kiindulópontot, amelyet követve az életrajz a bevezetőtől kezdve az utolsó fejezetig élvezetes és izgalmas marad.

A rendkívüli intellektuális képességekkel bíró fiatalember a kezdetektől fogva favorizálta a vezetői szerepkör könyörtelen igazgatási és irányítási módszereit. Lenint megszállottan

érdekelte a hatalom megszerzésének és megtartásának problémaköre. Igaz, kortársai sokat kritizálták amiatt, hogy gyáva, és hogy gyakran elmenekült a felmerülő problémák elől. Az egyik fejezetben, kortárs forradalmár állítása szerint, egy demonstráció alkalmával, mikor még csak hallatszott, hogy érkeznek a tüntetést szétverő kozákok, Vlagyimir Iljics elsőként vette fel a nyúlcipőt és menekülni kezdett. Uljanov ezt azzal magyarázta, és azt többször is kihangsúlyozta, hogy az ő személye túlságosan is fontos ahhoz, hogy letartóztassák és elítéljék. Forradalmár életének minden pillanatában meg volt győződve, hogy nélküle szocialista forradalom Oroszországban nem törhet ki. Ennek ellenére, ahogyan azt Sebestyen kidomborítja, Lenin az oroszországi szocialista munkásmozgalom három legfontosabb alkalmát mind lekéste. Nem volt ott a szociáldemokrata párt megalakulásakor, nem vett részt az 1905-ös forradalom eseményein és az 1917-es februári forradalom kitörésekor sem volt otthon.

Életében fordulópontot jelentett, amikor idősebb testvérét, Alexandert, Szását 1887-ben a cári rendőrség kivégezte, miután részt vett egy cár elleni merénylet kidolgozásában. Vlagyimir Uljanov innentől fogva úgy volt elkönnyelve, mint a „a cárellel szembe fordult forradalmi ellenzék hosszú hagyományainak örököse”. Eltiltották őt az egyetemi tanulmányoktól, Szibériába száműzték, állandóan az Ochra, a cári rendőrség megfigyelése alatt állt (amelyet később ironikus módon, követendő modellként állított be saját állami rendőrségének, a Cseka kiépítésénél). A nehezített körülmények mindennapjait elsősorban anyja és felesége támogatásából oldotta meg. Külföldi tartózkodásai alatt többször kért, ahogyan azt magánlevelezése bizonyítja, édesanyjától ötven, de száz rubel körüli összegeket is élet-szükségeiteinek biztosítására.

Lenin életének jelentős részét külföldi száműzetésben töltötte és a forradalmi üzenetet is külföldről importálta Oroszországba. Korántsem volt olyan ékesszóló író és szónok, mint Marx vagy Trockij, mégis kialakított egy sajátos érvelési stílust, ahogyan azt Sebestyen írja, Lenin „csaknem mindig hatalmaskodó, dominanciára törő, gyalázkodó, kötekedő és

gyakran egyenesen gonosz.” Brutálisan, de sokkal inkább találomra ténykedő, mint igazából koordinált szándéktól irányítva, nem idegenkedett felhasználni saját bűnözői csoportját sem, amely végül kisajátította a párt nevét is. Lenin az akarat pusztá erejével uralkodott. Sebestyen briliáns munkájában képes volt megragadni azt az embert, akit a nyugati demokráciákban a demagógia mintapéldányaként könyveltek el. Egy könyörtelen diktátor portréját sikerült ebben a kiváló publikációban megalkotni, akinek a politikája szerencsétlen jelentőséget hordoz még a mai idők számára is.

Victor Sebestyen tollából csaknem két évtized után jelent meg angol nyelven írt átfogó életrajzi munka Vlagyimir Iljics Leninről, amely nemcsak részletes politikai vizsgálata a huszadik század egyik legfontosabb történelmi alakjának, hanem egy lenyűgöző arckép Leninről, az emberről is. A kényelemben nevelkedett szenvedélyes vadász és halász főleg a sakk és a klasszikus angol irodalom iránt rajongott. Sokkal jobban kedvelte a külföldi irodalmárokat, mint az oroszokat. Talán Turgenyev volt a kivétel, akinek munkái közül mindig egy kötetet magánál tartott.

Sebestyen munkájában a fő protagonista történetét visszavezeti egészen Lenin korai éveire, nyomon követi a hosszú száműzetésbeli éveit Európában és Szibériában, hogy végül visszatérjen az 1917-es, Petrográdban (Lenin mindig a Peter vagy Petersburg megnevezést használta, jegyzi le Sebestyen) lejátszódó első kommunista forradalom eseményeihez. Kivételesen és rendkívüli módon rávilágított arra a tényre, hogy Lenin egész életében a legközelebbi és legbizalmasabb kapcsolatait négy hölggyel alakította ki, az anyjával, egyik nővérével, feleségével és szeretőjével. A szovjet korszak alatt elfojtott és felszín alá rejtett, de itt újra felfedezett szerelmi háromszög, amely Lenin és felesége, Nagyezsda Krupszkaja, valamint a gyönyörű, házasszeretője és elvtársa, Inyesza Armand között tobzódott – feltárja a forradalmár, a politikus bonyolultabb karakterét is, s leszámol a bolsevik forradalom hiedeg, egydimenziós beállítottságú vezetőjének idealizált képével.

Lenin, valamint a többi akkori politikai vezető személyes vagy hivatalos iratai most

már elérhetőek a kutatók számára. Sebestyen ezeket megragadva új adatokat nyújt az olvasónak, hogy életre keltse azt a drámai és izgalmas történetet, hogy hogyan ragadta meg Lenin a hatalmat egy puccs által, és hogyan menedzselte azt a forradalmi államalakulatot, az államot, amelynek már nem szabadott volna léteznie Lenin eredeti, keményvonalas marxista elképzelése szerint. Paradox módon a végeredmény, a produktum egy erőszakos, zsarnoki és korrupt rendszer lett, amely háborzongató módon engedélyezte több ezer ember kivégzését, és létrehozott egy olyan eszmei doktrínát, amely azon az elképzelésen alapult, hogy az alkalmazott politikai terror az ellenfelek ellen teljesen indokolt a nagyobb ideálok elérése érdekében. Egy régebbi harcostársa, aki valaha csodálta Lenint, azt mondta, hogy Lenin „jót kívánt (...), de megteremtette a gonoszt”. Ez magában foglalta Sztálin megformálását is, aki átvette Lenin gulágrenndszerét, és a CSEKA titkos rendőrség szörnyűségeit új, csillagászati magasságokba és ugyanakkor pokoli mélységekbe repítette.

És az új életrajz Lenin esetében a személyesre, az emberire (Lenin, the man) fókuszál, bár Lenin esetében a személyes ritkán tudja elkerülni és háttérbe szorítani a politikait. Sebestyen munkájának elején egy rövid bevezetéssel rajtol, amelyben néhány összehasonlítást tesz az 1917-es események és a mai populista vezetők között. Nem tévőváz, és azonnal megemlíti Lenin személyes szakácsának, Spiridonnak az unokáját, Vlagyimirt, aki a mai Oroszország elnökeként büszkén vállalja csekás (értsd KGB-s) múltját, és aki tömérdek pénzt áldozott a moszkvai Lenin-mauzóleum felújítási munkálataira, ahol a mai oroszok (is) órákat várakoznak, hogy pár percre megtekintessék a „Vörös Cár” bebalzsamozott maradványait. Majd következik egy prológos, amelyben Sebestyen lehengerlő módon elmeséli az októberi forradalom előestéjét. A prológos azonnali ízelítőt ad a könyv stílusáról – egy nagyon olvasható, könnyed módon írt narratíváról van szó, amely, úgy tűnik, szinte humoros-szatirikus módon ábrázolja a 20. század egyik legmeghatározóbb és legszükségesebb eseményét. Az alapvető tények itt is meg-

egyeznek Trockij vagy a nemrégiben megjelent Orlando Figes-tanulmány motívumaival, de a prológos stílusa inkább egy félreértések és bakik vígjátékára emlékeztet, mint arra a tragédiára, amely beárnyékolja Európa és a szélesebb térség történelmi eseményeit az elkövetkezendő 70 esztendőre. Lehet, az igényesebb, szakmailag képzetesebb olvasó meg is ijed a biográfia olvasásának ebben a szakaszában, mert itt talán a könyvet esetlegesen nem a történelmi mélység iránti tisztelet ihlette, de szerencsére az események előrehaladtával Sebestyen nem riad meg és nem próbálja álcázni Lenin személyiségének sötétebb szempontjait és árnyoldalait sem.

Az életrajzi könyv a hagyományos biográfiák lineáris struktúráját követi, kezdve Lenin családi hátterével és gyermekkorával, és azzal a kultusszal fejeződik be, amely Lenin 1924-es halála után következik. Látjuk őt második, majd első fiúként a családban, „nemesként” – itt nem egészen arra a nemesre kell gondolni, ahogyan a szerző is megjegyzi, mint ami az egyesült királyságbeli arisztokratára jellemző, hanem inkább valami középosztálybeli értelmiségire kell asszociálnunk, aki ugyan nagyon távol áll az orosz végtelenek muzsik életstílusától, de semmiképpen se éri el az orosz nagybirtokos nemesség életvitelét sem.

Lenin, itt inkább még Uljanov mint gyermek és serdülő intelligens, mohó, falánk olvasó volt és az emberekhez érzelmileg meglehetősen hidegen viszonyult, még a szűkebb család keretein belül is. Sebestyen arra is utal, hogy testvére kivégzése – aki a cárt próbálta meggyilkolni (felrobbantani, vegyészti tudását pokolgépek gyártására használta fel) – csepegtette a fiatal Leninbe az érdeklődést a forradalmi politika és a mély gyűlöletet, valamint megvetést a burzsoázia iránt, amely hátat fordított a családnak a tragikus esemény után. Lenin gyűlölte a nyárspolgári látszatmoralitást és annak felületes, álszenteskedő értékrendjét.

A könyv sokat foglalkozik Lenin száműzetésben töltött hosszú éveivel, személyes kapcsolataival, feleségével és később kedvesével. Felfedi a főhős egyéb szocialista és marxista forradalmárokkal való kapcsolatait a száműzetésben, akik később vagy politikai szövetsége-

seivé (Trockij, Sztálin, Kamenyev, Zinovjev) vagy pedig ellenségeivé (Plechanov, Bernstein, Martov) váltak. Ahogyan Lenin élete előrehaladt, Sebestyen részletes, de nem untató módon tárgyalja a különböző írásait, rámutatva saját ideológiai érveinek fejlődésére és módszereinek kifejlesztésére. Amikor a forradalom elkezdődött, azokat nem csak be kellett vetni, de korrigálni is kellett őket az elért eredmények megőrzése érdekében. Lenin nem egy elméleti erkölcscsősz volt, aki mindenáron kapaszkodott elvont elképzelései megvalósításához. „A forradalom nem elmélet, a forradalom maga az élet, maga a gyakorlat” – hangzott többször is. Nem vonakodott erkölcstelen vagy éppen gazembereket megszegyénítő lépéseket tenni a hatalom megszerzése és megőrzése érdekében, de ugyanakkor nagyon ügyelt a puritán forradalmi látszat megmardására. Ha mások gyanúba kerültek is vagy mocskosak lettek, Lenin mindig tiszta maradt. Az árulkodó, kompromittáló nyomok eltüntetésének mestere volt, és ez végigkísérte egész politikai életét. Lenin a kezdetben általában úgy jelenik meg, mint aki teljesen átadja magát a szent ügynek, mint valami magányos, szorgalmas, és következetes forradalmár, de ugyanakkor mint aki rengeteget beszél, de nem sok gyakorlati dolgot tesz a forradalom ügyéért. Sebestyen felfedi, hogy a személyes veszélyt Lenin gyakran próbálta elkerülni, s ezt meg is tette, ha a helyzete úgy kívánta, de ez nem gátolta meg abban, hogy gyakran dühösen írjon a száműzetés relatív kényelmében azoknak, akik otthon maradtak, és írásaiban arra ösztönözte őket, hogy akkor is forradalmi módon járjanak el, ha ez szélsőséges veszélyt jelent számukra az állam részéről. Mi ez, ha nem a politikai képmutatás tipikus mintaviselkedése?

Sebestyen könyvének az egyik értékes részét képezhetik – mármint azok számára, akiket Lenin, az ember érdekel – azok a hosszú fejezetek, amelyek Lenin száműzetésben letöltött éveit taglalják, habár azok számára, akik a politikust kutatják, ezek a részek akár unalmasnak is tűnhetnek. Ők inkább akkor örülhetnek, amikor Oroszország újra forradalomra virrad és Lenin hazaindul utolsó – elnézést –, utolsó előtti száműzetéséből 1917-

ben. Oroszország 1914-es háborúba lépésének okairól meglehetősen kevés információt kap az olvasó, mondhatnánk, hogy a leírás itt akár a felszínesség határát is érinti, de a többszöri átolvasás és meghallgatás után (jó találmány a hangoskönyv) megvilágosodik, hogy itt nem (csak) Oroszországról van szó elsődleges témakörként, hanem Leninről, a magánemberéről, a forradalmárról és annak életútjáról olvasunk.

Az ő ultraforradalmi küldetése 1917 márciusában kezdődik Zürichben. Innentől kezdve nagyon összeáll a kép, és eljutunk a biográfia legérdekesebb, legizgalmasabb szakaszához. Lenin személyes hozzájáruláshoz az 1917-es eseményekhez, valamint az azt követő történelmi fordulatokhoz, ahol a politikus és a forradalmár Lenin szerepe összekapcsolódik a személyes Leninnel, Leninnel, a magánemberrel – és az egyes szerepkörök közötti határok végképp elmosódnak.

A forradalmi időszakban az egyes események nagyobb hangsúlyt kapnak, mint mások. Például a Romanovok meggyilkolása részletekbe menően van leírva, és úgy érzi az olvasó, hogy egyfajta szimpátiával is a szerző részéről. Sebestyen a cári családot, főleg az uralkodót, a felelőtlen és sok mindenben, de elsősorban politikában gyenge képességű II. Miklóst teszi felelőssé saját végzetükért. Másrészt viszont a polgárháború ábrázolása hihetetlenül gyors ütemben zajlik (mindössze egy fejezetben). Az életrajz Lenin kultuszának leírásával fejeződik be, és arról szól, hogy a későbbi szovjet vezetők hogyan használták örökségét (és földi maradványait) saját rendszerük megerősítésére.

Mindent egybevetve az olvasó egy közérthető és nagyon olvasható beszámolót talál, amely könnyedebb mind hangnemben, mind tartalomban, de ugyanakkor elegendő alapot biztosít ahhoz, hogy Lenin életét a történelmi összefüggésekben állítsa be. Ráadásul érdekes képet ad Lenin személyiségének ellentmondásairól is: olyan emberről van szó, aki szeretett az emberek közelébe jutni, de ugyanakkor barátsága könnyedén ellenségeskedésbe ment át, amikor úgy érezte, hogy elárulták. Lenin, aki a vérontást és a halált személyesen csak teoretikus szinten ismerte (soha nem volt

katona, nem vett részt kivégzéseken, s valójában mindössze három halottat látott életében. Sebestyen szerint, az anyósát, nővérét és Innyeszát), nagy kegyetlenséget tanúsított politikai céljai elérésében. Az olvasónak támadhatnak hiányérzetei néhány történelmi esemény részletes lefedettségével kapcsolatosan, de a szerző, úgy érzem, elérte fő célját, mégpedig alapos betekintést tett Lenin életébe.

A könyvet olvasva akarva-akaratlan ismét felmerül a történészekhez nem méltó „Mi lett volna, ha” feltételezés. Próbálja az ember nem idevalónak tekinteni, de nagyon nagy a csábítás ereje. Tehát az első spekulatív kérdés: Megvalósult volna a bolsevik/kommunista forradalom Oroszországban, ha Lenin nem jelenik meg a történelem színpadán? Valószínűleg nem. Ha Lenin nem lett volna „a terror mestere” (valójában az volt, még ha szadista hajlamai nem voltak is, mint más 20. századi „forradalmároknak”), akkor is megépültek volna a sztálini haláltáborok pár év múlva még az északi sarkkörön is túl? Nem halt volna éhen több millió ember Európa legtermékenyebb mezőgazdasági övezetében, ha a „legnagyobb társadalmi kísérlet” már az első napokban elbukik (a könyvből kiderül, ennek nagy volt a valószínűsége)? Vagy a későbbiekben nem került volna sor egész nemzetek erőszakos átlakoltatására a kontinens nagyságú Szovjetunióban? Valószínűleg ismét csak nem. Lehet róla vitát folytatni, de mivel a felsorolt események mind bekövetkeztek, leszögezhetjük, hogy az utóbbi száz esztendő legbefolyásosabb történelmi személyisége nem más, mint Vlagyimir Iljics Uljanov, alias Lenin. Lenin nélkül Sztálin talán fanatikus múltkutatók széljegyzete maradt volna, akiről nagy vonalakban annyit tudtunk volna meg, hogy valahol a mai Grúziában kicsapott kispapként csatlakozott a szocialistákhoz, és ott több balhéban vett részt, például az egyik fegyveres bankrabláskor, amikor a párt kasszáját akarták feltölteni, több tíz ember halt meg a felhasználott robbanószerek szakszerűtlen használata következtében. Több szakember kiáll azon vélemény mellett is, hogy Lenin (és a bolsevizmus) nélkül a brannai vámos sikertelen művészgyermek is csak politikai gyűléseket szervez-

hetett volna a bajor kocsmák savanyú sörszagú légkörében. Mivel Hitler elsőként a bolsevizmussal akart leszámolni, a többi gengszteri terve csak ezután következett.

Ez az eszmefuttatás volt sajátos számomra, amikor hozzáfogtam Victor Sebestyen: Lenin, az ember, a diktátor és a terror mestere című életrajz elolvasásához. A könyv elolvasása után korábbi gondolatmenetem a friss olvasói élmény hatására még inkább elmélyült. A Lenin c. biográfia élvezhetően olvasható és a faktuális szempontok alapján is korrekt módon megírt munka. Igaz, hogy inkább sorolható a populáris életrajzokhoz, mint az akadémiaiak közé, de ezzel semmit se veszít értékéből. A könyv végén tizenkilenc oldalas függelék található és a lábjegyzetek is minden harmadik oldalon megjelennek. Olyan információs tartalommal bírnak, hogy egyszerűen nem lehet átsiklani fölöttük, mert ha az olvasó ezt megteszi, értékes részletekről marad le. (Például megtudhatja, hogy a forradalom első zűrzavaros eseményei közben ellopták Lenin első automobilját, amit persze ő is a cártól „szerzett”. A pétervári tűzoltók a puccs utáni zűrzavaros állapotokat kihasználva ellopták a kocsit és Finnországba akarták átcsempészni egy megrendelőnek. A történet még folytatódik és egészen váratlan végkifejlete lesz.)

További érdekességként például azt is megtudhatjuk, hogy Vlagyimir, miután radikalizálódott, 1901-ben felvette a „Lenin” nevet. A név felvételének okát még mindig nem tudják egyértelműen megmagyarázni a szakemberek. Többen amellet teszik le voksukat, hogy ezt az álnevet a Léna folyótól vonatkoztatta el Vlagyimir Iljics. (Sebestyen el is indít egy mókás eszmefuttatást ezzel kapcsolatosan. Uljanov – Sebestyen szerint –, ha nagyon konzekvens lett volna legfontosabb álneve kiválasztásában, akkor a Volgín nevet kellett volna választania, mivel a Volga folyó mellett eltöltött idő tényleg életének része volt. Így aztán – folytatja Sebestyen – a 20. század egyik legelterjedtebb ideológiai dogmatizmusát nem marxizmus-leninizmusnak, hanem marxizmus-volginizmusnak hívták volna). A Lenin név felvétele után a név viselője hihetetlen elhivatottsággal követi a proletariátus diktatúrájának bevezetését. Ennek ellenére Lenin személyes

életében bájos, viszonylag konzervatív, polgári úriember volt. Politikai életében azonban alaposan gátlástalan.

Lenin nagyon rövid idő alatt a hatalmi machiavellizmus mintapéldányává válik. Hideg és kegyetlen, kalkuláló és kíméletlen, makacs és manipulatív, hatalomra éhes és képmutató. Ezek a jellembeli tulajdonságok főleg a könyv utolsó harmadában kerülnek felszínre, amikor a szerző az 1917-es októberi puccs utáni eseményeket mutatja be. Ezek közül a továbbiakban azt a fejezetet szeretném kicsit részletesebben bemutatni, amelyben a szerző az egy pártrendszer bevezetését írja le Oroszországban.

A februári forradalom legfontosabb hozománya az általános demokratikus választások bevezetése volt. Az általános választások először 1917 szeptemberére voltak kiírva, majd eltolódtak októberre, végül november közepén zajlottak le. Lenin, mivel tisztában volt az erőviszonyokkal, mindent megtett volna, hogy a választásokra ne kerüljön sor. Hatalma alatt itt került először olyan helyzetbe, hogy nemcsak a szokásos pártbeli ellenfelei, Kamenyev és Zinovjev, hanem még a hű párttagok, Trockij, Dzerzsinszkij és maga Sztálin is (aki ebben az időben vagy Lenint támogatta feltétel nélkül, vagy nem foglalt állást) ellent mondtak neki. Lenin nem akart általános választásokat, nem hitt a burzsoá parlamentarizmusban. Félt, hogy a választások „lefejezik a forradalmat”. Nem bízott a vidéki parasztságban, tartott a városi értelmiségtől, és be akarta tiltani a jobboldali kadétek pártját is. Még a második legfontosabb embere, Szverdlov is, akit Lenin nélkülözhetetlennek tartott és aki a bolsevik forradalom adminisztratív kivitelezője volt, egyszerűen azt mondta Leninnek, hogy ezt most nem lehet. „Mi ezt most nem tudjuk... rossz az időzítés erre... ez nagyon rosszul nézne ki.” De Lenin nem volt elsősre meggyőzve, fújta a magáét. Meg volt győződve, hogy most már a bolsevikoké a hatalom a fővárosban, hiba lenne – ha most már katonai erővel – nem szereznek meg a teljes hatalmat. Hisztérikusan kiabált és szidalmazott mindenkit. Azzal fenyegetőzött, hogy egy potenciális mensevik-kadét–szociális forradalmár koalíció a proletárforradalom végét fogja jelenteni.

Végül beadta a derekát, s beleegyezett az első általános választások elindításába. Nemso-kára ezt nagyon megbánta.

Az első orosz demokratikus választások (a másodikra 75 év után került sor) a következő eredményeket hozták. A bolsevikok valamivel kevesebb, mint 10 millió szavazattal, a szavazatok 24%-át szerezték meg. A szocialista forradalmárok (eszerek) 39%-kal a választások győztesei lettek. Itt azonban pártszakadás történt még a választások előtt. Az eszer párt két részre szakadt, baloldali frakcióra, akik egy ideig a bolsevikokkal léptek politikai szövetségre, és jobboldalira, akik a bolsevikok legkomolyabb ellenfelei lettek. A mensevikek 3%-ot, a kadétek 5%-ot kaptak. Leninnek igaza volt, az első oroszországi demokratikus választások beigazolták, hogy a bolsevikok nem élvezik a lakosság, a széles néprétegek támogatását. A bolsevikok számára reális volt az a veszély, hogy demokratikus körülmények között és funkcionáló Alkotmányozó Nemzetgyűlés mellett a háttérbe szorulnak és elveszítik a megszerzett kiváltságokat és a hatalmat.

Itt Lenin, a machiavellizmus nagymestere akcióba lépett. Amíg lehetett, addig elhúzta a Nemzetgyűlés nyitólülését. Tisztában volt vele, hogy az időhúzás csak az értelmiség nemtettségét fogja kiváltani, a munkásoknak, parasztoknak ekkor még más problémáik voltak. Ők az élelmiszerhiánnyal küzdöttek és a hőn áhított békét kívánták. Mind a két ügy megoldása a cár megbuktatása után egy évvel még mindig váratott magára. Lenin második lépésként feloszlatta a semleges választási bizottságot, amely a választások tiszta lefolyására ügyelt, s helyükre egy Urickij nevű fizetett bértollnokot ültetett. November 27-én, amikor először kellett volna összeülnie a Nemzetgyűlésnek, Lenin dekrétumot bocsátott ki, amelyben betiltotta a kadétek pártját. A párt képviselőit a „nép ellenségének” titulálta, és több tucat párttagot, köztük a frissen megválasztott képviselőket is letartóztatta.

Végül, 1918. január 5-én (éppen száz évvel e sorok írása előtt) ült össze az Alkotmányozó Nemzetgyűlés a pétervári Tauride-palotában. A kormány statáriumot hirdetett, és a várost ellepték a vörösgárdisták, valamint az állig felfegyverzett bolsevista érzelmű katonák.

Az összes bejelentett demonstrációt a hatóságok betiltották. Ennek ellenére a Mars-mezőről elindult a Tauride-palota felé egy negyvenezres, munkásokból, diákokból és hivatalnokból álló menet, hogy üdvözölje és támogatását fejezze ki az első demokratikusan megválasztott Nemzetgyűlésnek. Mikorra elérték a Liteini sugárutat, a háztetőkön elrejtőzött vörösgárdisták tüzet nyitottak a demonstráció résztvevőire. Az eredmény 10 halott és 70 súlyos sebesült. A menekülő demonstrálók eldobták és megtaposták a „Minden hatalmat a Nemzetgyűlésnek” jelszót hordozó transzparenseket. Csaknem egy év után a hatalom emberei ismét civileket öltek Petrográd utcáin. Ők voltak a bolsevik politikai terror első polgári áldozatai.

Délutánra a kedélyek picit lecsillapodtak. Délután négy órára volt betervezve az első ülés. A Tauride-palota nagytermében fegyveres gárdisták járkáltak fel s alá, ráadásul jó néhány képviselő is fegyvert viselt. „Akárcsak egy vadnyugati show-ban” – emlékezett vissza Carl Lindhagen, Stockholm polgármestere, aki több külföldi politikussal és újságíróval megfigyelőként vett részt az orosz demokrácia első komoly kísérletében. A nyitóülésre Lenin személyes testőrsége kíséretében a hátsó bejáraton érkezett. Egy fülkében foglalt helyet, és könnyed hangnemben szórakoztatta az idegen újságírókat. Nemtörődöm volt és hanyagnak, unottnak állította be magát. De valójában égett a belső feszültségtől. Viktor Csernov eszer politikust választották meg a Nemzetgyűlés elnökének, aki hosszú, fellengzős nyitóbeszédében kritizálta az októberi puccsot, miközben a bolsevikok folytonosan bekiabáltak. Ezek után Szverdlov bolsevik képviselő benyújtotta azt az indítványt, hogy az összeült Nemzetgyűlés automatikusan ratifikálja a SZOVNARKOM (a szovjetek központi bizottságának rövidítése), értsd Lenin dekrétumait.

Az orosz demokrácia az első csatáját megnyerte. A Nemzetgyűlés nem kívánt a SZOVNARKOM báborgánúmvá válni. A Szverdlov által benyújtott indítványt nagy többséggel leszavazták. A legyőzött bolsevikok erre, azzal a hivatkozással, hogy „nem maradnak ilyen forradalomellenes testületben”, kivonultak a teremből. Ezek után elnapolás következett.

Lenin azt gondolta, hogy a képviselők már nem jönnek vissza, úgy érezte, eljött a Nemzetgyűlés feloszlátásának ideje. Kiadta a parancsot, hogy a képviselők távozása után, éjjel be kell zárni a palotát, és másnap senkit se szabad beengedni. Lenin nagy meglepetésére a képviselők 11.30-kor újból visszatértek a tárgyalóterembe. A beszédek egyre hosszabbak és unalmasabbak lettek – írja Sebestyen. A félig fáradt, félig részeg vörösgárdisták és matrózok azzal mulatták idejüket, hogy fegyverük csövét egy-egy mensevik vagy eszer képviselő felé szegezték. Reggel négy órakor a vörösgárdisták parancsnoka odalépett Csernovhoz, és felszólította, hogy fejezze be a gyűlést és mindenki menjen haza, mivel az örök nagyon fáradtak. Csernov erre így válaszolt: „Mindnyájan fáradtak vagyunk, de nem szakíthatjuk meg a munkánkat, amikor egész Oroszország figyel minket.” Erre a jelenlevő katonák, akiknek nagy része már ténylegesen részeg volt, a fegyveréhez kapott és fenyegetően hadonászni kezdtek vele. A lámpákat egyenként leoltották. Négy óra negyven perckor az utolsó képviselő is elhagyta a palotát, amelyet Lenin utasítása szerint bezártak, és másnap senkit sem engedtek be. A január 6-án megjelenő dekrétum a Nemzetgyűlés feloszlátásáról szólt. Az orosz demokrácia bevezetésére irányuló kísérlet tizenkét órát tartott...

Lenin később bevallotta Trockijnak, hogy az eljárásnak megvoltak a maga kockázatai, de stratégiaileg ezúttal is jól számolt. Ahogyan elmondta, képmutató módon, a nép nevében cselekedett, méghozzá a megfelelő forradalmi módszerekkel. „A nép akarta a Nemzetgyűlés összehívását, így összehívtuk. De amikor a nép meglátta, hogy a Nemzetgyűlés a múltéhoz való visszatérést jelenti..., ismét a nép akaratát követve a Nemzetgyűlést feloszlattuk.”

Másnap két ismeretlen matróz, akiről a világ azóta sem tud többet, besétáltak egy pétervári kórházba, ahol két korábbi kadétos miniszter feküdt, akiket letartóztatásuk után, rosszullét miatt vittek be a kórházba. A két miniszter épségére fegyveres őrség vigyázott. A két matróz bement a szobába, ahol a miniszterek feküdtek, és fojtogatni kezdték őket. Végül, hogy dolgukban biztosak legyenek a

helyszínen lelőtték őket. Ahogyan besétáltak a matrózok, olyan akadálytalanul ki is mentek és eltűntek a városban. A gyilkosságok kivizsgálására felállított bizottság semmit sem állapított meg. Az igazságügyi komisszár soha nem kapta meg azokat az erőket és eszközöket, amelyeket az ügy kivizsgálására kért. Az orosz bolsevizmus teljes mértékben ráállt a politikai terror, a megfélemlítés, a ködösítés és bizonyítékok manipulálásának útjára. A politikai machiavellizmus teljes mértékben testet öltött, és ez a jelenség a szovjethatalom sajátossága maradt egészen a kommunizmus bukásáig – jegyzi meg Victor Sebestyen több alkalommal.

A következőkben még idézem Sebestyen néhány összefoglaló jellemzését Leninről: „Sok szempontból egy teljesen modern politikai jelenség volt: a nyugati demokráciákban és a diktatúrákban ismertté váló demagóg típus, aki a hatalomra való törekvésében bármit vagy mindent megígért, egyszerű megoldásokat kínált bonyolult problémák megoldásához, és gátlások nélkül hazudott.” „Azzal igazolta és indokolta magát, hogy a győzelem mindent jelent: a célok szentesítik az eszközöket.” „Lenin volt a keresztapja annak a rendszernek, amely azon az elgondoláson alapult, hogy az ellenfelekkel szemben fenntartott politikai terror végsőkéig indokolt a szebb jövő elérése érdekében. Ezt Sztálin tökéletesítette, de az ötletek Leninéi voltak.”

Fölöttébb érdekes, hogy az a férfi, aki fiatal korában nem mutatta fel a kivételesség és tehetség különösebb jeleit, s ráadásul a politika sem érdekelt, 47 éves korában a forradalom vezető alakjává vált. A bevezetésnél Sebestyen egy érdekes eseményre emlékezik vissza. Az 1980-as években, amikor újságíróként a Szovjetunióba került, egy pártapparatsík, akinek azt volt a feladata, hogy a külföldi újságírókat és egyéb prominens vendégeket végigvezessen a nagy vezér munkatermein, maga is bevallotta, hogy ő se érti, hogy egy ilyen mindennapi ember hogyan volt képes ilyen rendkívüli tettekre. Lenin kevesebb mint 7 évig irányította a szovjet államot, és a szovjet állam 1991-ben szűnt meg. A 74 évet megélt megtestesült ideológia nyúlfaroknyi időnek tűnik, mindössze epizódnak más birodalmak

élettartamával összehasonlítva. Legyen az Róma, Nagy-Britannia, a Habsburgok vagy éppen a Romanovok birodalma. Mégis, a kommunizmus egy pótvallást testesített meg, úgy ért véget, mint egy dicsőséges kísérlet, amely megbukott (erre az egyik fő bolsevik Kamenyev már a győztes puccs után pár nappal számított), és emberáldozatok millióit hagyta maga után Schwerintől Ho Si Minh-városáig.

„Mi ez a szemét?” – kérdezte Lenin, miközben az újság borítóját nézegette. „Ez szégyenletes... Ők engem lángelmének neveznek, rendkívüli embernek... még utóbb imádkozni fognak a gyógyulásomért. Ez rettenetes” – így reagált Lenin még életében, amikor megtörténtek az első kísérletek a bolsevik vezető kultuszának kiépítésére. Családja, amikor először meghallotta, hogy a halott forradalmár teteme közszemlére lesz kiállítva, tiltakozott, de leszavazták őket. Lenin bármilyen volt, sohase egyezett volna bele, hogy tetemét mauzóleumi közszemlére tegyék ki, viszont a Pártnak hősre volt szüksége, így hát megalkották, és vele együtt megformálták a Lenin-kultuszt, a kommunisták, a baloldali forradalmárok és a munkásmozgalom vallását is, ahol a Messiás Vlagyimir Iljics Uljanov, alias Lenin volt. Közép-Kelet-Európában több mint negyven évig, a volt Szovjetunió egyes tagállamaiban több mint hetven évig próbálták rákényszeríteni az embereket, hogy behódoljanak ennek a messianisztikus, evilági vallásnak. Nem sikerült. Lenin meghalt, kitömve fekszik a moszkvai mauzóleumban, hús helyett testét vegyszerek töltik ki. A kezei a teste mellett elhelyezve, az egyiket ujjai kinyújtva, a másik keze ökölbe szorítva. Lenin meghalt, akárcsak az elveinek és tanításának a nagy része. Viszont Victor Sebestyen óva int minket, hogy a leninizmus mint politikai eszköz még mindig él és virágzik.

Ajánlott irodalom minden történelmet és politikai történetet kedvelő számára.

Sándor Zoltán

Tóth Ferenc: Egy magyar származású francia diplomata életpályája. François de Tott báró (1733–1793). Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015, 313 p.

Több mint egy évtizednyi kutatómunka után 2015-ben jelent meg Tóth Ferenc akadémikus Tott báróról írt monográfiája. François de Tott báró alakja a felvidéki magyarság számára sem ismeretlen. Az Esterházy János lapvezér-ségével a Szlovák Állam idején megjelent *Magyar Hírlap* 1943. július 6-án egy cikket szentelt személyének. Ebben az írásban is szerepelt a tény, miszerint családja felvidéki, konkrétan nyitrai származású. Mihály, a család őse, Nyitrán lakott. A család nyitrai eredetét a korábban legátfogóbb életrajzt összeállító Palóczy Edgár már 1916-ban is határozottan bizonyítottának vélte. A témában a 2000-es évek elejétől vidékünkön is számos ismeretterjesztő cikk és tanulmány jelent meg. A *Múltunk Emlékei* honismereti lap 2006. júniusi száma a báró atyjáról ad közre egy írást (Rákóczi apródja. Tóth András francia brigádéros élete). Négy hónap múlva a lap hasábjain magáról a báróról olvashattunk (François de Tott – Tóth Ferenc. Egy franciaországi kuruc emigráns kimagasló életútja). Tóth Ferencel kapcsolatban tudományos igényű és magyar nyelven készült írás tájainkon mind ez ideig kettő jelenet meg. A *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2007-ben a báró életpályájáról (Tóth Ferenc báró élete és munkássága), az *Irodalmi Szemle* pedig ugyanabban az évben a memoárjáról adott közre elemzést (Kelet egy diplomata szemével. François de Tott Emlékiratai). Az immáron magyar fordításban is elérhető Emlékiratok ismertetőjét az *Új Szó* 2009-ben közölte (Báró Tóth Ferenc a törökökről és a tatárokról). Mindezek mellett szlovák lapokban számos egyéb írás jelent meg és állított emléket Tóth Ferencnek. Sőt, a könyv írója sem teljesen ismeretlen a szlovákiai magyar közönség számára. Tóth Ferenc négyszer volt a Pozsonyi Casino vendége, és minden látogatása alkalmával a Patria Rádió is készített vele interjút. François de Tott ismertsége ellenére mégis helyesnek tartom,

ha pár mondatban összefoglalom életének történetét.

François de Tottnak, Tóth Ferencnek, már atyja is híres volt. Tóth András apród nevét Rákóczi Ferenc is megörököltette Emlékirataiban. Tóth András (1698–1757) a szabadságharc bukása után sokadmagával együtt elhagyja Magyarországot és az Oszmán Birodalomban telepszik le. Itt áll francia szolgálatba. Részben diplomáciai feladatokat végzett, és további volt kurucokat toboroz a francia király seregébe. Bercsényi Miklós mellett ő volt az, aki Franciaországban meghonosította a huszárság haderőnemét. Idősebb fia, Ferenc (1733–1793) szintén katonaként kezdi pályáját, de korán diplomata lesz. 1755-ben elkíséri apját Konstantinápolyba. Tóth Ferenc már ekkor igyekszik minél jobban megismerni a kelet világát. 1763-ban tér haza. 1767-ben kinevezik krími konzulnak. Feladata, hogy megnyerje a kánt a francia politika számára. Közben kitör egy újabb orosz–török háború (1768–1774). Az orosz csapatok elfoglalják a félszigetet, a báró Konstantinápolyba távozik. Itt jó kapcsolatba kerül a szultánnal, és a még mindig tartó háborúban az oszmán hadsereg reformja részben az ő vezetése alatt indul meg: megerősíti a Dardanellák védműveit, ágyúöntödét és tűzériskolát alapít, pontonhidat tervez, tengerésziskolát hoz létre, ő terjeszti el a szurony használatát az oszmán hadseregben. Noha mérnöki munkáját elismerik, a háborús veszély elmúltával segítségére nem tartanak tovább igényt, ezért 1776-ban visszautazik Franciaországba.

Nemsokára újabb feladattal bízták meg: a Földközi-tenger keleti és déli partvidékének francia kereskedelmi képviselői felügyelőjévé nevezik ki. 1778–79-ben körutat tesz a térségben, melyből egyiptomi látogatása emelkedik ki. 1781-ben léptetik elő brigádéroszá.

Hazatérése után visszavonul, hogy végső formába öntse emlékiratait, melynek címe *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares – Báró Tóth Ferenc emlékiratai a törökökről és a tatárokról*. A munka 1784-ben Maastrichtban lát napvilágot, melyet hamar három fordítás követ.

Tóth Ferenc báró 1786-ban vállal újra katonai szolgálatot, egy erőd parancsnoka

lesz. 1790-ig tudja ellátni posztját, de zendülés miatt menekülni kényszerül. Svájcban ismerkedik meg Batthyányi Tivadar gróffal, aki meghívja Vas megyei birtokára, Tarcsára, hol néhány év múlva elhunyt.

Tóth Ferenc családi hagyományai a távolban eltöltött évtizedek ellenére is tovább éltek. Hazatértekor Nyitra vármegyét kéri fel, igazolja magyar nemesi származását. Ezt a nemesi közgyűlés meg is tette, az okiratok ma is fellelhetők Nyitraivánkán a Nyitrai Kerületi Levéltárban.

A bemutatandó könyv egy igazi tudományos értekezés. Közel ezer lábjegyzet, témák szerint rendezett szakirodalom, földrajzi és személynévmutató teszi egésszé a munkát. Összeállítója nem csupán a báró alakját ismereti meg az olvasóval, a könyvben rövid diplomáciai és hadtörténeti rész is található. Egy-egy alfejezetben olvashatunk a báró atyjáról, idősebb Andrásról, testvéréről, ifjabb Andrásról, lányáról, Sophiról, és egy tartalmas fejezet a Memoároknak van szentelve. A könyv illusztrációi is igazán stílszerűek – Tott báró vázlatai alapján készült metszetek, amelyeket utazásai során készített. A kiadvány legfontosabb értéke azonban talán az, hogy a szerző gyakorlatilag minden levéltárat meglátogatott és minden releváns iratot átnézett, értékelt.

Tóth Ferenc ma leginkább Emlékiratairól híres, amelyek már a korban is nagy olvasottságnak örvendtek, és ma is folyamatosan megjelennek, illetve további fordításai látnak napvilágot. A munka négy fő részre tagolódik. Az első részben első konstantinápolyi útját meséli el; a másodikban a konzulként eltöltött mintegy másfél esztendő történéseiről ad számot; a harmadik részben második konstantinápolyi útja idején végzett munkáját ismerteti; az utolsó részben levantei körútjának eseményei szerepelnek. A korszakban több más híres emlékirat is készült, amely jobban belekerült a magyar köztudatba. Casanova Csehországban papírra vetett sorait mindenki ismeri (aki egyébként többször említi ifjabb Tóth Andrást); Trenck Frigyes memoárja Jókai Mór által is vált híressé. Nem lenne meglepő, ha egy élelmes producer Tott báró életét is valamikor filmvászonra vinné.

Tóth Ferenc könyve szakmailag hibátlan munka. Pontatlanságokat nem tartalmaz. A problematikában kevésbé jártas olvasó dolgát talán a tudományosság igen magas színvonala nehezítheti meg. A lábjegyzetekben megmaradtak az eredeti, többségükben francia nyelvű szövegek. Apróbb hiba, hogy a szerző nem mindig következetes az első előfordulás lábjegyzetelésénél. Ibrahim Mütefferikáról (16. p.) további információt a 16. sz. lábjegyzetben közöl, de egy másik előfordulásnál (35. p.) a 74. sz. lábjegyzetben további kiegészítő irodalom olvasható az életéről. Minden további megjegyzés ennél kisebb jelentőségű hibákra vonatkozhatna.

Egy kiegészítő megjegyzést mégis tenni kell. A szerző a 22. oldalon Tott lehetséges származását sorolja, és azt írja, „családja egyértelműen magyar nemesi familia volt”. Nos, van olyan magyar származású szlovák történész, aki a bárót vezetékneve, illetve írói stílusa alapján egyértelműen szlováknak tartja.

Pár szót érdemes a névalakoknak is szentelni. Tóth Ferenc – talán hogy ne tévesszék össze az író és a főhőst – következetesen a François de Tott formát használja. Úgy, ahogy ezt maga a báró tette. Apja esetében azonban már csak Tóth alakot ír, holott ő Franciaországban már a Totte formában szignálta magát. Fia a könyvben mindig André de Tott névalakkal szerepel. A 19. században született írásokban a magyaros Tóth Ferenc vált gyakorivá, így emlegeti a bárót a *Magyar Hírlap* cikkírója is. A fentebb említett publikációkban is ez a változat szerepel. A Révai Nagy Lexikona viszont mindkét alakot feltüntet: „Tóth Ferenc (François, Baron de Tott)”. Hasonlóképpen kompromisszumos névformát tüntet fel a legújabb magyar enciklopédia, a Magyar Nagylexikon: „Tóth Ferenc, br.; Tott”. A napjaikban íródott szlovák nyelvű munkákban František Tóth formával találkozhatunk. Ebben az ismertetőben a „magyaros” hagyományt követtem.

Horbulák Zsolt

Puskás István: Távoli világok. Kulturális identitás és idegenség az olasz irodalomban a kora újkortól napjainkig. Debrecen, Printart-Press Kft., 2015, 290 p.

Puskás István egyike a magyar italianisztika meghatározó, határozott arcúval rendelkező és ugyanakkor arculatformáló egyéniségeinek. Monográfiája a kulturális idegenség és az identitás megkonstruálásának stratégiáit vizsgálja az olasz irodalom egy meglehetősen kiterjedt szakaszában, a kora újkortól egészen a kortárs irodalomig. Ez a történetiség híven mutatja, hogy munkájában benne rejlik egy potenciális irodalomtörténeti szempont, mely akár egy lehetséges irodalomtörténeti áttekintést is ígérhetne.

Puskás azonban konkrét művekre és jelenségekre fókuszálva mutatja be a posztkoloniális irodalomelméleti megközelítésmód olasz válfaját, s a történetiséget filológiai értelemben is otthonossá, belakhatóvá tudja tenni anélkül, hogy az időtávtól miatt sérülne egy-egy periódus átláthatósága.

Olyan módszert alkalmaz, mely az értelmezési stratégiákat nem kisajátítja, hanem játékba vonja azokat, olyan szempontokra irányítja a figyelmet, melyek jelentős mértékben gyarapítják egy-egy mű értelmezhetőségét. Pontosan tudja, hogy a Másik megkonstruálásában az én, illetve a kiinduló identitás is tükröződik, mely csak látszatra kerül hatalmi pozícióba, etikai dimenziói a „ti”- vagy „ők”-konstrukciókban lepleződik le.

Az itáliai törökkép vagy az észak-itáliai lovagregények iszlámképe és az „ortodox” posztkoloniális szituációk (pl. Eritrea meghódítása vagy Itália Afrika-képe, illetve a migránsirodalom) könnyen közös nevezőre hozhatók azáltal a dinamika által, melyet a hierarchizáló önkép-konstrukciók megbomlása is mutat. Konkrétan a romantikus nemzetfogalom kiemelkedőségéről és gyakorlati elvéreztetéséről van itt szó: vagyis egy olyan illúzióról és taburól, melynek gyakorlati felszámolódása csak elnagyoltan írható le észak és dél ellentétéként. Az irodalom mintegy érzékeny indikátora ezeknek a mozgásoknak, és ennek megfelelő érzékeny értelmezést is követel.

Különösen fontos a Konstantinápoly esetről szóló Enea Silvio Piccolomini-elemzés (a szerző jelentős Poliziano-értelmezései már jelezték elkötelezettségét a reneszánsz-humanista irodalom iránt), hiszen az itt kialakított keletkép európai érvényű modellként termelte magát újra és újra más kultúrákon belül is. A humanista episztémé antikorientáltságának retorikai rétege alatt megragadható történelmi referencialitás kérdése megint olyan általános horizontot nyit meg, mely a korabeli magyar kultúra számára is releváns. E fejezethez haszonnal lehetett volna még felhasználni a *Pio II Umanista europeo* című konferenciakötetet több előadását is (szerk. Luisa Secchi Tarugi, Firenze, Marco Cesati, 2007), kivált Marie Viallon-Schoneveld *L'epistola latina a Maometto II.* című kiváló írását, mely sokban árnyalhatta volna a problémát. Vagy Caterina Squillace *L'Oriente fra erudizione e realtà: il De Asia di Enea Silvio Piccolomini* című dolgozata is kapóra jöhetett volna, mely a humanista erudíció antik hagyománytisztelőtét konfrontálja a valósággal. Hasonlóképpen lehet építeni Pajorin Klára eredményeire, aki jelentős mértékben járult hozzá a magyarországi törökellenes irodalom és II. Pius munkássága közti összefüggések tisztázásához. Természetesen említhetnénk a B. Guthmüller és W. Kühlmann szerkesztette *Europa und die Türken in der Renaissance* című tanulmánykötetet is (Tübingen, Niemeyer, 2000), melyben J. Helmrath például kifejezetten II. Pius és a törökség viszonyát taglalja.

A lovagi epika idegenség-képének taglalása rendkívül alaposra sikerült: számos olyan pontja van, mely a kölcsönhatások dinamikáját és az ellenségek megkonstruálásának technikáit érinti. Itt, ha lehet javaslatot tenni, érdemes lenne a műfajelméleti, illetve a műfaji konvenciókból fakadó általánosságokat is megragadni.

A munka különleges fejezete *A jó barbár* című rész, mely Sandokan, a „maláj tigris” karakterén keresztül mutatja be, hogy az idegenségről és a Keletről szóló 19. századi olasz beszédmód milyen alakváltozatokat öltött fel a lektúrirodalomban. Különösen szerencsésnek tartom, hogy Puskás nem a magas és a populáris kultúra valamiféle naiv összebékítése

felől közelít a kérdéshez, hanem határozott esztétikai distanciák mentén ragadja meg a vizsgált jelenséget. Természetesen itt is el tudok képzelni árnyaltabb megoldásokat is, pl. Richard Shusterman pragmatista esztétikája nyomán (magyarul: Pozsony, Kalligram, 2003), ám szó sincs arról, hogy az olvasónak hiányérzete támadna.

A munka legkidolgozottabb és legérzékenyebb megfigyeléseket tartalmazó része Pier Paolo Pasolini kultúrákritikájának, nyelvfelfogásának, pánmeridionalizmusának, testkoncepciójának vizsgálatát végzi el a *Petrolío* című regény szövegén. Puskás nemcsak kiváló értelmezője, hanem magyar fordítója is a regénynek, mely *Olaj* címmel jelent meg a Kalligram Kiadó ugyancsak Puskás István által gondozott Pasolini-soroztatában (a dolgozatban még *Kőolaj* címmel szerepel magyarul). Ez a monumentális, befejezetlenség és a vázlatos rekonstruálhatóság gesztusaival játszó regény Petronius *Satyricon*jának modern variánsa. Tetszetős és hatékony az a filológiai-értelmező alapállás, mely a vitapozíció izgalmát veszi fel, képessé válik egyszerre vázolni Pasolini gondolkodását és a szerzői narratívának alárendelt karakter-narratívákat is. Ezek a mentális térképek lényegében a domináns és az alávetett kultúra konfliktusait az integráció lehetetlenségének pszichológuma felől mutatják meg: az identitásrajzolatok azonban minduntalan az egzisztenciális létszorongatottság különféle szövevényeit hozzák létre. A szöveg úgyszólván belső ismerete Puskás óriási előnyévé válik: az értelmezés olyan fókú közvetlenségét teremti meg, mely pl. A *Lumpenproletár Isten, Édesférfi Megváltó* című alfejezetben konkrét eredményekkel is jár. Itt elsősorban a testre írt másság, illetve a korporális létbe írt pszichológiai program és a politikum viszonyrendszerének taglalására gondolok. Carlo átváltozásainak és hasadtságának „példázatossága” a modern és a posztmodern civilizáció keretei közt a nemi átváltozás teiresziaszi dimenzióit is érinti.

A test sem stabil entitás tehát: és itt Pasolini ragyogóan ötvözi a mitológiai referencialitást a fiziológiai átalakulás társadalmi nem felőli értelmezhetőségével. A „filológiai meta-regény” antik összefüggésrendjéhez és

mitopoétikájához, a realizmus mitizáló és radikális alakváltozataihoz hasznos lenne még pl. a munkában egyébként egy másik írása kapcsán idézett Massimo Fusillo *From Petronius to Petrolío* című tanulmánya, mely a *The Ancient Novel and Beyond* (szerk. Stelios Panayotakis, Maaiké Zimmerman, Wytse Hette Keulen, Brill, 2003) című gyűjteményes kötetben jelent meg, de a két szerző elemetáris közelségéről számos olasz nyelvű tanulmány is született, pl. a Maia (56., 2004) hasábjain P. Lago tollából (*Petronio e 'Petrolío'*).

Lago jelentős írással szerepel a P. Salerno szerkesztette, teljes egészében a regénnyel foglalkozó, gender szempontú *Progetto Petrolío* című gyűjteményben is (*Petrolío e l'antico*, Bologna, 2006): ez filológiai alapossággal térképezi fel a késői modernitás számára idegenségként megjelenő antik episztémé jelenlétét. Ugyanebben a kötetben Fusillo a főhős androgunitását taglaló jelentős dolgozatot közöl, mely mind metaforikus, mind testpolitikai, mind testpoétikai aspektusokat érvényesít.

Puskás Pasolini-értelmezésének legfőbb eredményei alkalmazhatóak lennének akár Nádas Péter testpoétikájának jobb megértéséhez is.

Puskás István munkája rendkívül eleven és aktuális problémákat boncolgat, rendkívül friss és a magyar irodalomtudományi gondolkodásban még csak alig kihasznált technikával. Külön érdeme a korszakokon átívelő merészség, mely ugyanakkor őrzi a filológiai biztonságot és tanúságot tesz a szerző széleslátókörűségéről.

A filológiai és tudományos felvértezetttség azonban kevés lenne a téma ilyen eredményes taglalásához: ehhez értelmezői érzékenységre is szükség van. És itt nem szabad megfeledkezni a műfordító Puskásról sem, illetve arról a tényről sem, hogy a szerzőben az olasz kultúra magyarországi terjesztésének elkötelezett hívét és egyik legsikeresebb mozgatóját tisztelhetjük.

Csehy Zoltán

Misad Katalin (szerk.): Kétnyelvűség térben és időben. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 2017, 160 p.

A *Kétnyelvűség térben és időben* című kötet a 2016. november 11-én Pozsonyban megrendezett konferencia előadásainak szerkesztett szövegeit tartalmazza. A tanulmányok szerzői történészek, nyelvészek, néprajzi, oktatás- és iskolatörténeti kutatásokkal foglalkozó kutatók, akik a kétnyelvűség jelentését történelmi, társadalmi, politikai, nyelvi és oktatási aspektusokból közelítik meg. A kötetben a vizsgálatot végző szakemberek azonkívül, hogy bemutatják a kétnyelvűség-kutatás aktuális eredményeit, további kutatások és új feladatok kitűzését is előrevetítik.

Simon Attila, a Selye János Egyetem történésze *Jog és gyakorlat, Hivatali magyar nyelvhasználat az első Csehszlovák Köztársaság időszakában (1918–1938)* című tanulmányában azt vizsgálja, hogy a magyar lakosságnak milyen lehetőségei voltak arra, hogy a hivatali nyelvhasználatban az anyanyelvüket használják, s milyen nehézségekkel kellett szembenézniük azoknak, akik magyarul akartak megszólalni a bíróságokon vagy éppen a hivatalokban. A szerző emellett azt is körüljárja, hogyan miképpen érvényesültek az első Csehszlovák Köztársaságban a szlovákiai magyar kisebbség nyelvi jogai, végül pedig konkrét példákon keresztül mutatja be a magyar nyelv használatának nehézségeit a bíróságokon és az élet más területein.

Popély Árpád, a komáromi Selye János Egyetem oktatója dolgozatában a magyar nyelvhasználatról foglalkozik a második világháború utáni Csehszlovákiában. Popély tanulmányában rámutat arra, hogy a magyar kisebbség helyzetében 1948 őszén kezdődött pozitív előjelű változás, s az ötvenes években alacsonyabb szintű jogszabályok formájában már történt kísérlet a magyar lakosság helyzetének rendezésére, ám elsőként csak az 1968-ban elfogadott nemzetiségi alkotmánytörvény foglalta össze a kisebbségi jogokat. A szerző dolgozatában arra is kitér, hogy az alkotmánytörvény végrehajtási törvényei a normalizációs rendszer húsz éve alatt soha nem

születtek meg. Ezek helyett alacsonyabb szintű rendeletek és utasítások szabályozták a kisebbségi nyelvek használatát. Az egyértelmű és egységes szabályozás hiánya odáig vezetett, hogy a kisebbségi nyelvhasználati jogok érvényesítése nehézkessé és esetlegessé vált. Az ún. nyelvtörvény elfogadására már csak a rendszerváltás után került sor. Az 1990-ben tető alá hozott nyelvtörvény azonban inkább tekinthető a szlovák államnyelv egveduralmának védelmét szolgáló törvénynek, mintsem a kisebbségi nyelvhasználatot elősegítő jogszabálynak.

L. Juhász Ilona etnológus *A dél-szlovákiai síremlékek nyelvhasználatának néhány sajátossága* című tanulmányában több, magyarok által lakott dél-szlovákiai település temetőjében végzett kutatás alapján mutatja be a sírfeliratok nyelvének magyar és szlovák relációjában történő változásait az első Csehszlovák Köztársaság létrejöttét (1918) óta napjainkig. Az írás a keltezés és az elhunyt nevének írásmódjától kezdve, a kétnyelvű feliratokon át egészen a generációk viszonylatában megfigyelhető nyelvváltással bezárólag taglalja a nyelvváltás különféle fokozatait. A szerző írásában arra is kitér, hogy a sírfeliratok nyelvének asszimilációra utaló változása elsősorban olyan településeken jelenik meg, ahol a magyar nemzetiségű lakosság száma jóval alacsonyabb a szlováknál. L. Juhász Ilona azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy a feliratok nyelvének aránya nem változik egy időben a népszámlálási adatok változásaival, azaz a magyar lakosság csökkenésének mértékével, hanem annál jóval később.

Lanstyák István, a pozsonyi Comenius Egyetem nyelvésze a *Nyelvi rengetegféleség* címet viselő dolgozatában egy olyan új nyelvi helyzetet mutat be, amely halaszthatatlanná tette, hogy a hagyományos szociolingvisztika és többnyelvűség-kutatás részánja magát eddigi fogalomrendszerének, nyelvfelfogásának és módszertani eljárásainak felülvizsgálatára. Lanstyák István szerint a nyelvi rengetegféleség körülményei közt a beszélők nyelvi viselkedésének hagyományos leírása elégtelennek mutatkozik. A szerző a tanulmányban felvázolt új megközelítés általános jellemzése

után az egyik legfontosabb fogalomra utaló *nyelvít, nyelvítés, nyelvítő* műszavakat mutatja be, melyek szokatlanságukkal jól jelzik mind az új nyelvi helyzet „szokatlanságát”, mind pedig az új megközelítés merészségét.

Misad Katalin nyelvész és Takács Henrietta doktorandusz közös tanulmányukban a dél-szlovákiai magyardomináns települések önkormányzati hivatalainak kétnyelvűségével foglalkoznak. A hivatalos érintkezés nyelvét az 1999. évi kisebbségi nyelvhasználati törvény vonatkozó rendelkezéseinek tükrében az alábbi színtereken vizsgálják: a hivatalok külső és belső feliratainak nyelve, a szóbeli ügyintézés nyelve, az írásos ügyintézés nyelve, az önkormányzatok kommunikációs eszközeinek nyelve. A vizsgálat eredményei szerint az önkormányzatok kétnyelvűsége leginkább a szóbeli ügyintézés nyelvének és a külső feliratok nyelvhasználatának, legkevésbé pedig az írásos ügyintézés nyelvének vonatkozásában jut érvényre. A szerzők a dolgozatban továbbá rámutatnak a törvényi rendelkezések gyakorlati alkalmazását nehezítő problémákra, ill. érintőlegesen kitérnek a kisebbségi nyelvhasználati jogok érvényesítésének alapvető feltételeire is. A vizsgált eredmények részben saját, empirikus kutatásokon, részben a pozsonyi magyar tanszéken a hivatali kétnyelvűség témakörében készült szakdolgozatok tanulságain alapulnak.

Bilász Boglárka *Egy fedél alatt – iskolai nyelvi tájkép kétnyelvű környezetben* című írásában arra keresi a választ, hogy miképpen jelenik meg a kétnyelvűség egy olyan oktatási intézmény nyelvi tájképében, ahol a szlovák és magyar tannyelvű osztályok közös igazgatóság alatt működnek. A kutatás tárgya a vizsgált iskola közös tereiben megjelenő feliratok nyelvének és az azokhoz kapcsolódó nyelvválasztási stratégiáknak a feltérképezése. A szerző az elemzés során az összegyűjtött 106 feliratot nyelvválasztási szempontból csoportosította, ill. az alapján, hogy az egyes nyelvek vizuális megjelenítése hogyan történt. Az iskolai nyelvi tájkép vizsgálatának eredményei kiindulópontot jelentenek az intézmény nyelvválasztási stratégiáinak szélesebb körű elemzéséhez.

Simon Szabolcs, a komáromi Selye János Egyetem nyelvésze tanulmányában a magyar nyelv szlovákiai változataiban előforduló kontaktusváltozatokat vizsgálta. Az írás egy változásvizsgálat eredményeiről számol be. A tanulmányban megjelenő kutatás célja az volt, hogy felmérje a szlovákiai magyar nyelv írott változataiban, például a sajtó nyelvében is előforduló kontaktusváltozatok státuszát a szlovákiai magyar értelmiségi és nem értelmiségi beszélőközösség körében. Ennek az írásnak a változásvizsgálat mellett az is a célja, hogy összevesse az értelmiségi és nem értelmiségi adatközlőktől származó adatokat. Simon Szabolcs tanulmánya rámutat arra, hogy a szlovákiai magyar értelmiségi és nem értelmiségi adatközlők egyre inkább tudatosabbak nyelvhasználatukat illetően, s egyre inkább tudatosítják a szlovákiai magyar standard és a magyarországi magyar standard különbségeit. A szerző ugyanakkor megjegyzi, hogy számos nyelvi regiszteren belül nyelvi hiányról beszélhetünk, ami a kétnyelvűségi környezet természetes következményeként értelmezhető.

M. Pintér Tibor, a Károli Gáspár Református Egyetem nyelvésze *Számyszerűsített kétnyelvűség/Adatbányászati technikák használat a nyelvészetben* című írásában a számítógépen tárolt szótárak előnyeit mutatja be. A számítógépen tárolt szótárak amellest, hogy lehetőséget nyújtanak különböző statisztikák elvégzésére, mélyebb grammatikai vagy szemantikai elemzések elvégzésére is alkalmassak. M. Pintér Tibor tanulmányában kísérletet tesz arra, hogy néhány alapvető lexikográfiai mutatót keresztül bemutassa a ht-szótár alapvető grammatikai és szerkezeti sajátosságait, egyszersmind rávilágít az adatbányászat/szövegbányászat nyelvészeti hasznosságára. A szerző szerint a számítógépes feldolgozás adta lehetőségeknek hála most már számadatokat is láthatunk a szótár mögött, s ezek talán segíthetnek a szótár és az adatbázis későbbi fejlesztésében, valamint a szótár egyes részeinek továbbgondolásában.

Takács Henrietta

Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): Nova Posoniensia VII. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve. Pozsony, Senczi Molnár Albert Egyesület, 2017, 256 p.

A pozsonyi Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék évkönyve immár hetedik kötetéhez ért. Az évkönyv a tanszéken zajló sokrétű tudományos tevékenységbe kíván betekintést nyújtani. A kötetet Misad Katalin és Csehy Zoltán szerkesztette, Németh Zoltán, Simon Szabolcs és Kőbányai János lektorálta, a Senczi Molnár Albert Egyesület adta ki Pozsonyban.

A kötet első, *Relevanciaelmélet és fordítás* című tanulmányában Lanstyák István a Deidre Wilson és Dan Sperber által kidolgozott relevanciaelmélet néhány tételét és fogalmát, valamint ezek gyakorlati felhasználhatóságának lehetőségét vizsgálja a fordításban. A „relevancia elve”, a „dekódolás”, a „következtetés”, a „kognitív környezet”, a „kontextus” és „kontextuális hatás” fogalmak részletes kifejtését követően külön fejezetben tér ki a metaforák fordításával kapcsolatos nehézségek vizsgálatára, valamint a metaforátlanítás negatív következményeire a fordításban. A tanulmányban szereplő szemléltető példák között a gyakorlati életből vett példák mellett jogszabályszoveget és bibliai részleteket is találunk. A szerző az összegzésben a fordítók a dinamikus vagy funkcionális ekvivalencia elve szerinti fordítás helyett a relevancia elvének alkalmazására buzdítja.

Misad Katalin *A szlovákiai kisebbségek anyanyelvhasználatának lehetőségei a hivatalos érintkezés során* címet viselő tanulmánya azon törvényi rendelkezéseket értelmezi, melyek a magyar kisebbség anyanyelvhasználatát szabályozzák a hivatalos érintkezés során. A témát érintő történeti háttér egyrészt a csehszlovákiai kisebbségek nyelvi-nyelvhasználati jogait vázolja 1918-tól kezdve 1989-ig, majd a szerző a rendszerváltást követő legfontosabb nyelvtörvényekre és nyelvhasználati rendelkezésekre is kitér. A hivatalos érintkezést szabályozó kisebbségi nyelvhasználati jogok érvényesítésének nyelvi és egyéb feltételei mellett a tanulmány zárófejezetében utalást találunk az MTA kutatóállomásként működő Gramma Nyelvi Iroda a

magyar mint kisebbségi nyelv hivatali használatát elősegítő tevékenységeire is. A szerző következtetései jól láttatják, hogy a kisebbségi jogokról rendelkező dokumentumok, tehát a törvény biztosította lehetőségek adottak, viszont a mindenkor kormányzat saját hatalmi pozíciójának csökkentése érdekében szükséges lenne határozottabban élnünk is velük.

Takács Henrietta tanulmányában a szlovák és magyar ételnevek összehasonlító vizsgálatát végzi kétnyelvű étlapok alapján. Klaudy Kinga rendszeréből kiindulva a somorjai, dunaszerdahelyi, nagymegyeri és komáromi éttermek étlapjairól származó szlovák és magyar ételnevekben fellelhető lexikai átváltási műveletek mellett azok szemantikai sajátosságaival is foglalkozik. Tanulmányának legszembeütőbb tanulsága, hogy a fordítást végző személy, a két nyelv szemantikai és szerkezeti különbségeit figyelmen kívül hagyva, a magyar célnyelvi megnevezést elsősorban a szlovák forrásnyelvi megnevezés jellemző jegyeihez igazítja.

A Diskurzusok között című tanulmányában Mészáros András elsősorban a 19. századi felső-magyarországi filozófia állapotát mutatja be, továbbá kitér az éppen alakuló szlovák filozófiára is. Abból a hipotézisből kiindulva, hogy a magyarországi, ebből kifolyólag a felső-magyarországi filozófia történetét nem lehet egységes egészként megírni, a téma vizsgálatához különféle diskurzusformákon keresztül közelít. Tanulmánya záró részében arra a következtetésre jut, hogy amennyiben a 19. századi felső-magyarországi filozófiát mint lokális filozófia történetét diskurzusok történeteként vizsgáljuk, akkor fő irányát az iskolai filozófia határozta meg, ezen belül pedig a katolikus és evangélikus kettősség. Ennek fő érdeme a kanti és frieszi vonal folyamatos jelenléte volt. A nyilvános filozófia említésre méltó filozófusai között Greguss Mihály és Vandrák András nevét említi. A nemzeti filozófia programja főként a szlovák filozófia korabeli állapotát határozta meg, a magyar bölcseletben csak közvetve volt jelen.

Polgár Anikó tanulmányában a kulturális emlékezet elméletét alapul véve, melyet Jan Assman nyomán a kulturális emlékezet és intertextuális kapcsolatok, valamint a feminista elméletek alapján közelít meg, Hajnal Anna

lírójának fő vonalait vázolja. Abból kiindulva, hogy Hajnal Anna költészetében a mítoszok, az antikvitás, a mitológia központi helyet foglalnak el, a szerző a költő verseiben elsősorban a gender alapú mítoszszekleciók nyomait keresi. Tanulmánya zárszavában kifejti, hogy Hajnal Anna kulturális emlékezethez való viszonya hatványozottan gender alapú. Ennek egyik legfőbb bizonyítéka, hogy a mitológiából olyan elemeket használ fel, főként olyan mitológiai alakokat idéz meg, melyek a nő önkifejezéssel szorosan összefüggnek.

Csehy Zoltán *Hagyomány, provokáció, szerzőpozicionálás* című tanulmánya Faludy György Sztratón-fordításain, konkrétan hét epigrammán keresztül kíván közelebb kerülni Faludy fordítástechnikájának jellegzetes vonásaihoz. Vizsgálata elsősorban a mítoszeremtő erő és a tényleges textuális gyakorlat közti kapcsolat, valamint a nemiség, a testiség és a másság hozadékának meghatározására irányul a magyar fordítói hagyomány tükrében. A tanulmányban elemzett költemények alapján arra a következtetésre jut, hogy Faludy fordítói stílusát leginkább a bővítésszerűsége fokozott jelenléte, az antik forma rímessel való helyettesítése, a nemi viszonyok központi szerepe, a neutralizálás elleni küzdelem jellemzi, továbbá számos olyan fordítói eljárásra mutat rá, melyek Faludy egyéb fordításaiban is fellelhetők. Faludy az ismerősség ideájából kiindulva lényegében a domesztikálás technikáit használja mind a versnyelv, mind a szerzői mítoszkonstruálás technikáiban.

Czucz Enikő *Síremlék és sakktábla* tanulmányának lényege Nagypál István második nyomtatott formában megjelenő kötetének (Rózsaszín daloskönyv) queer szempontú vizsgálata. A szerző a szinte kritikai visszhang nélküli kötet általános bemutatását, fő témáinak meghatározását, a Nagypál István költészetét jellemző központi jegyek felsorolását követően elsősorban a vizsgált kötet versnyelvének jellegzetességeire koncentrál. Arra a következtetésre jut, hogy a Rózsaszín daloskönyv című kötetet elsősorban gazdag utalásrendszere, valamint asszociációs önreflexió rögzítését idéző versnyelve teszi figyelemre méltóvá.

Az *Újraszülték a Megváltót* című tanulmány, Száz Pál tollából, a zsidó hagyomány

messianisztikus elképzeléseit alapul véve a Messiás-motívum jelenlétét, beágyazódásának formáit, funkcióját, értelmezéseit vizsgálja Borbély Szilárd költészetében, különös tekintettel a Haszid Szekvenciákra. A tanulmány a zsidó és részben keresztény hagyomány felől közelíti meg a messiási motívum előképeit és sokrétű alkalmazhatóságának lehetőségeit a benne rejlő ellentmondásosságokkal egyetemben.

Ján Chalupka *A vén szerelmes*, illetve *Staruš plesnivec* című vígjátékának jól ismert romantikus színhelye, Peleske és Kocúrkovo elevenedik meg Dusík Anikó tanulmányában. A szerző a 19. század 60-as éveiben megjelenő élclapok optikáján keresztül a két helyszín tartalmi vonatkozásait, valamint a 19. század identitásképeinek alakulására gyakorolt hatásokat vizsgálja azzal a céllal, hogy rámutasson, a Chalupka által egymás megfelelőinek tartott Peleske és Kocúrkovo egymással nem azonosítható: azért sem, mert a korabeli élclapokban Peleske mint a maradandó értékeket képviselő helyszín jelenik meg, ezzel ellentétben Kocúrkovót mindezen értékek hiánya jellemzi.

A kötet utolsó tanulmánya a *Tűzím po krajine, ktorej niet* (Egy nem létező ország után vágyom) címet viseli. Zuzana Drábeková tanulmányát Finnország 100. éve tartó függetlenségének évfordulója ihlette. A szerző a 19/20. század fordulóján Finnországot jellemző történelmi háttértől kezdve a Finnország függetlenségéhez, valamint a finn modernizmushoz vezető rögzös út, elsősorban az uralkodó irodalmi háttér bemutatására vállalkozik.

Az évkönyvben a 8 magyar és 2 szlovák nyelvű tanulmány mellett 2 magyar és 1 cseh recenziót is találunk, konkrétan a Lőrincz Julianna és Lőrincz Gábor szerkesztette Eszterházy Egyetem Nyelvészeti tanszékének tudományos kiadványáról, Lőrincz Gábor: *Nyelvi variativitás a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban* című monográfiájáról, valamint Ovidius *Metamorfózisainak* csehországi recepciójáról. A recenziók szerzői Bilász Boglárka, Takács Henrietta és Polgár Anikó. A tanulmányok alapjául szolgáló kutatások egyrészt a *Fordítás, kulturális hibriditás és többnyelvűség a magyar irodalomtudomány és*

nyelvészeti kontextusában című VEGA-projekt, valamint *Az eredetiség problémája a 19. századi magyar és szlovák bölcséleti gondolkodásban* elnevezésű tudományos projekt keretén belül folytat.

Szabó Klaudia

Misad Katalin–Polgár Anikó (szerk.): Varii sunt colores – Tanulmányok a többnyelvűség, az identitás és a kulturális sokszínűség kérdéseiről. Pozsony, Comenius Egyetem, 2017, 162 p.

A tanulmánykötet latin nyelvű címe (*Varii sunt colores*), ahogy az előszóban is olvasható, arra a nyelvi, kulturális és stílári sokszínűségre utal, amely a benne közölt tanulmányok számára kiindulási alapként szolgált. Szlovák és magyar nyelvű munkák találhatók benne. Ezek túlnyomó része az *Ideológiák, identitások és önreprezentáció nyelvészeti és irodalomtudományi kontextusban* multikulturális térben című VEGA projekt keretén belül készült.

A többnyelvűség témaköréhez kötődik Misad Katalin, valamint részben Dusík Anikó tanulmánya, Csehy Zoltán, Szabó Klaudia, Polgár Anikó és Száz Pál szövegei pedig az identitás és kulturális sokszínűség kérdéseivel foglalkoznak. Ezekhez az írásokhoz társulnak Tina Gažovičová, Zuzana Drábeková, Paszmár Livia és Pintér Márta Zsuzsanna dolgozatai, amelyek a multikulturális tér sokszínűségét mutatják be.

A kötetet Tina Gažovičová tanulmánya nyitja *Maďarský jazyk a základné školy na Slovensku – národnostné jazykové politiky nepripúšťajú strednú cestu* címmel, amely a 2016-ban megrendezett *Az érem másik oldala – a kisebbségi nyelvoktatás többségi fogadtatása* című szimpóziumon hangzott el. A szerző kutatása a magyar nyelv mint legnagyobb számban képviselt kisebbségi nyelv a szlovákiai oktatási rendszerbe való besorolására irányul. Elemzése a nyelv szimbolikus hatalmáról szóló elméletből indul ki, s felveti azt a kérdést, hogy a kétnyelvű iskolák divatja mellett a szlovákiai magyar oktatásban miért lenne, lehet „problematis” a két tannyelvű oktatás bevezetése, illetve hogy miért nem járható a középút.

Misad Katalin az írásos nyelvhasználat és a kodifikáció szempontjából fontos kérdéseket tárgyal *A szlovákiai magyar írásgyakorlat sajátosságai a többségi nyelv helyesírásának tükrében* című munkájában. Vizsgálja a tulajdonnév-használat írásmódbeli jellegzetességeit, valamint a rövidítések, betűszók, illetve a központosási jelek írására vonatkozóan térképezi fel a többségi nyelv befolyását.

Csaplovics és Szontagh vitájához című, filozófiatörténeti tanulmányában Dusík Anikó a szlovák és magyar szakirodalomban egyaránt ismert vita néhány eddig kevésbé vagy egyáltalán nem reflektált összefüggéseire hívja fel a figyelmet, ezen belül is a Csaplovics-jelenség árnyaltabb megközelítésének lehetőségére. Többek között tárgyalja a vitában felbukkanó alakok – Bajza, Stúr, Szatócs, Zay Károly és mások – szerepét.

Szabó Klaudia kutatásának tárgya a szlovák író, Margita Figuli magyar recepciója. Ezúttal időrendben tekinti át Figuli magyar fordításban megjelent műveinek szlovák és magyar irodalomtörténeti, valamint irodalomkritikai vonatkozásait, azzal a céllal, hogy képet adjon az íróról szlovák, illetve magyar irodalomban elfoglalt helyéről – az alkotások megjelenésének idejétől kezdve napjainkig.

Zuzana Drábeková *Mítoszok és sztereotípiák a finn és finnországi svéd irodalom tükrében* című munkájában a finnországi svédekkel kapcsolatos kisebbségi mítoszokkal és sztereotípiákkal foglalkozik. Tárgyát történeti és irodalomtörténeti összefüggésrendszerbe helyezi. Behatóan elemzi a svéd kultúra kisebbségi helyzetbe kerülését, valamint a finnországi svéd irodalom létrejöttének körülményeit. Végül a finnországi finn és svéd irodalmat veti össze a mitikus tér szemszögéből.

A hermaphroditizálás alakváltozatai a magyar lírában című tanulmányában Csehy Zoltán a hermafroditizálás, azaz a nemi határok elmosódásának tudatos költői gesztusát vizsgálja többek közt Hajas Tibor, Fabó Kinga, Varga Mátyás, Gerevich András és Németh Zoltán munkáin keresztül. Ezek a szerzők megkérdőjelezzik, sőt felszámolják a hagyományos identitáskategóriákat. Ezek teljes feloldása azonban, ahogy Csehy írásában arra rámutat, a queerelési technikán belül érvényesül.

Ezt bizonyos értelemben megelőzi a hermaphrodizálás, mely viszont úgy alkotja meg a másságot, hogy közben a destrukció gesztusában is megőrzi a férfi-nő kettősséget.

Polgár Anikó *Az istengyermek arca* Weöres Sándor *Teomachiájában* című írásában a mitológiai tárgyú drámát elemzi. Elemzésének középpontjában a gyermekisten motívuma, a tűz és a víz ellentéte, valamint az isteni és az emberi szféra különbségeinek ábrázolása áll. Polgár felveti, hogy a dráma központi alakját, a gyermek Zeuszt Weöres Kerényi Károly hatása alatt formálta meg. Értelmezése szerint a mű ironikus portré az oktanak, saját helyzetére nem reflektáló emberről.

Száz Pál *A Szól a kakas már dalszövegének és történetmotívumának felhasználásai a kulturális hibriditás és a transztextualitás eseteiként* Borbély Szilárd műveiben című munkájában egy dalszöveget idéz: „Ha megveszed ezt a nőt, nem kell neked meghalni”. A tanulmány az első magyar csodarabbinak, Taub Eiziknek tulajdonított *Szól a kakas már* címen ismert dalszöveget és az annak keletkezéséről szóló történetmotívum beágyazódását elemzi mint a posztkolonializmus hibriditásfogalmának különös esetét, illetve a bricolage-poétika sajátos példáját. A szerző rámutat arra, hogy a kultúra- és szövegközi átvétel folyamatainak szemantikai tanulságai Borbély szövegeinek elemzése szempontjából is kulcsszereppel bírnak.

Pintér Márta Zsuzsanna *Hudobné divadlo: opery, spevohry, medzihry* (Zenés színház: operák, daljátékok, közjátékok) című írása az elmúlt évtizedek magyarországi barokk zene-történeti kutatásaira reflektál az iskolai színjátszás tükrében. Ennek kapcsán rámutat a zene jelentőségére a magyarországi iskolai színpadon, s arra, hogy a jezsuita, piarista és az evangélikus előadások egy részében is gazdag zenei anyag fedezhető fel. Az adatok alapján megállapítja, hogy az iskolai színjátszás meghatározó jelentőségű volt a korszak zenei kultúrájában.

A tanulmánykötet záró dolgozata Paszmár Livia *Intertextualitás-értelmezések Esterházy Péter munkásságának szlovák recepciójában* című írása. A szerző rámutat Esterházy műveinek egyik legjelentősebb vonására, melyet a

különböző intertextuális eljárások akár túlzott alkalmazásaként nevez meg, s amely szükség-szerűen megjelenik azok szlovák fordításában és a fordításokra adott kritikai visszhangban is. Paszmár ez utóbbi vonulattal foglalkozik: a folyóiratokban megjelent Esterházyra reflektáló esszéket, recenziókat, tanulmányokat értékeli az intertextualitás szempontjából.

A *Varii sunt colores*, a címben ígértekhez híven, egy sokrétű és izgalmas olvasmány. A nyelvészeti, irodalmi, színház- és zenetörténeti munkákat összegyűjtő kötet témái alapján szerteágazónak tűnhet, egy ponton azonban összeérnek a szálak: ez pedig a tudományos igényű, szakmai tiszteletben tartott sokszínűség – legyen az nyelvi, identitásbeli vagy kulturális.

Mészáros Veronika

Juraj Šebo: Útek z pekla. Životný príbeh Arnošta Rosina, vāžňa, ktorému sa podarilo ujsť z Osvienčimu. Bratislava, Marenčin PT, 2017, 184 p.

Figyelemre méltó könyvet írt a szerző Arnošt Rosinról, akinek lengyel fogolytársával együtt sikerült megszöknie az auschwitzi haláltáborból. A kötet erős oldala, hogy sűrűn idézi Rosinnak a jeruzsálemi Jad Vasem levéltárában fellelhető tanúvallomását a szökésükről, érdekes oldala pedig az, hogy személyesen ismerte könyve főszereplőjét. Azt írja ugyan, hogy Rosint kisgyerekként ismerte meg, amikor a férfival együtt járt a családja kirándulni, sőt Rosin velük karácsonyozott, de mindez már a világháború után történhetett, mert, mint a könyvből is kiderül, Rosin-t 1942 márciusában tartóztatta le a Hlinka Gárda, s áprilisban már Auschwitzban volt, míg Juraj Šebo 1943-ban született. Tény azonban, hogy szülei ismerőse volt, sok időt töltöttek együtt, mint erről a függelékben látható számos fénykép is tanúskodik. A szerző tehát nyilván szüleitől hallott Rosinról, illetve a háború után találkozott vele s személyesen is megismerte. (Rosin a háború után egy ideig a ma is üzemelő pozsonyi Miletič utcai vaskereskedés vezetője volt. Egyébként 1913-ben született a kelet-

szlovákiai Szinnán [Snina], 1949-ben települt ki Izraelbe, de fél év után hazajött, 1966-ban végleg Németországban telepedett le, Düsseldorfban halt meg 1999-ben.) Tény az is, hogy Rosint emberközeli fényben láttatja és pontos jellemrajzot ad róla. Eszerint kalandor természet volt, valamint nagy tréfamester, állítólag tőle származik ez a mondat is: „Antiszemita az, aki a kelleténél jobban utálja a zsidót.” A fogságban is megőrizte humorát: „A hangulat javítására azon versenyeztünk, ki mond jobb viccet.” (43. p.)

A könyv minden tekintetben a tudomány-népszerűsítő irodalom válfájába sorolható: az adatokat olvasmányosan, a tényeket izgalmasan, a korrajzot élményszerűen ragadja meg. A Jad Vasem-beli jegyzőkönyveket és vallomásokat idézőjelek közt közli, a többi szakirodalomra (főként Eduard Nižňanský kutatásaira) csak könyve elején hivatkozik, noha a kötet lapjain gyakran idézi (idézőjelek nélkül). A populáris irodalom jellegét növeli, hogy – a könyvének több mint felét kitevő – függelékében nagyon sok mellékszálát bont ki a témával kapcsolatban: leírja az auschwitzi táborból történt nem kevés szökevények különféle módjait; az 1947-es krakkói és az 1963–1965-ös frankfurti perek, ahol egykori SS-ek fölött ítéleztek; külön képes fejezetet szentel a legfőbb náci háborús bűnösöknek; szintén külön fejezetet kaptak a szlovák bábárium fő bűnösei; bő fejezetben foglalkozik a zsidó és nem zsidó ellenállókkal, Rosin ismerőseivel; látogatást tesz az auschwitzi táborban; a harmincoldalas képmellékletben levelezőlapok, fényképek, SS-tisztek portréi, végül Arnošt Rosin családi albumának képei találhatók. A könyv tehát leginkább a fiatalságnak (középiskolásoknak) ajánlható, hiszen egy konkrét élettörténetre felfűzve megismerkedhetnek a holokauszt egyik borzalmas helyszínével, az auschwitzi haláltáborral. A könyvet nem történész írta, ez érződik az előadásmódján, s nem is történészeknek, hanem a nagyközönségnek, ennek megfelelően a művet végig nagyon sok kép illusztrálja.

A szlovák Arnošt Rosin azzal vált világhíróvá, hogy lengyel társával, Czesław Mordowiczsal együtt sikerült megszökniük a jól őrzött auschwitzi haláltáborból, s Szlovákiába érve vallomást tettek arról, amit átéltek,

magyarán: leleplezték a gyilkos masinériát. Szökésük Alfréd Wetzler és Rudolf Vrba valamivel korábbi szökéséhez hasonlóan történt: a táboron belül, egy kavicsbányában rejtőzve (Šebo szerint farakás alá rejtőzve) várták meg ariadó lefűzését. A Vrba–Wetzler-jelentést az ő vallomásaik pontosították és egészítették ki – ma e tanúvallomások a The Auschwitz Protocol néven ismertek. Így tudta meg a világ az igazat az auschwitzi gázkamrákról és a széles árkokról, melyekben szintén a legylilkoltakat égették éjjel-nappal. Šebo ugyan azt írja, hogy Rosinék tanúvallomásának köszönhetően leállt a magyarországi zsidók deportálása, ezt azonban a történészek nem (Eduard Nižňanský sem) látják igazoltnak.

Rosint vélhetően a csodával határos szökése mentette meg, de ez volt családjában az egyetlen csoda: családjából csak a külföldre emigrált két fiútestvére maradt életben, a többieket legylilkolták (apját, anyját, bátyját, bátyja feleségét és két kisgyermeküket, két nővérét és egyikük kisfiát). A szinnai zsidó hitköziség a háború előtt mintegy ötszáz lelket számolt – írja a szerző –, közülük a haláltáborokból csak öten tértek haza (77. p.). Az ő hazatérésük sem volt kellemes, hiszen házukat és vállalkozásukat idegenek foglalták el: „A szlovákok – mondja Rosin – különös emberek. Azt beszéltek egymás közt: neked szerencséd volt, a te zsidód nem tért haza s ezért nem kell semmit visszaadnod neki.”

Arnošt Rosinnal a fogsága alatt is sok csoda történt, csakúgy, mint szökése után: szinte elképzelhetetlen, mennyi veszélyt sikerült – általában segítségével – elkerülnie. Juraj Šebo nagy gondot fordít az auschwitz-birkenai körülmények leírására. Hangsúlyozza, hogy csak az úszhatta meg az ütlegeleéseket, az éhhalált és a járványokból is csak az épült fel, aki észrevétlen maradt, beleolvadt a tömegbe, semmivel nem tűnt föl és betartott minden írott és íratlan szabályt. „Rájött [mármint Rosin], hogy aki nyugodtan viseli a verést, az viszonylag olcsón megússza” – írja Šebo (36. p.) Az is nagy segítség volt Rosin számára, hogy bekerült a „Kanada” nevű barakkba: itt osztályozták a foglyoktól elvett holmit; nyolckilenc fogoly szortírozta előre megszabott rendben és ütemben a poggyászt. Rosin dör-

zsölt veteránnak számított a táborban: a 29858-as rabszáma annyira alacsony volt, hogy fogolytársaiban tiszteletet váltott ki.

S végül egy észrevétel: Juraj Šebonak az Alexander Machról írt rövid életrajza nem teljes, mert azzal zárul, hogy a népbíróság harminc év börtönre ítélte. A Hlinka Gárda vezetőjét és a szlovák belügyminisztert a háború után Jozef Tisóval és Ferdinand Ďurčanskýval

együtt halálra ítélték volna, ha nem jön közbe a betegsége, s valószínűleg elvtársai is segítettek abban, hogy a harmincéves börtönbüntetését előbb huszonötre csökkentették, majd amnesztiával szabadult (1968 májusában). A szélesebb olvasóközönségnek szánt könyvben különösen fontos pontosan fogalmazni.

Csanda Gábor

HELYREIGAZÍTÁS

Folyóiratunk 2017/4-es számának 75. oldalán tévedésből rossz táblázatot közöltünk. A szerző Horbulák Zsolt és olvasóink elnézését kérjük. A helyes táblázat:

1.2. táblázat. A magyarnak tekintett járásek lakosságának iskolai végzettsége

Járás	Főiskolai, egyetemi		Eltérő az országos átlagtól	Doktori központos		Eltérő az országos átlagtól	Iskolai végzettség nélkül		Eltérő az országos átlagtól	Ismeretlen
	abszolút	%	%	abszolút	%	%	abszolút	%	%	abszolút
Pozsony	111 440	27,1	14,0	11 006	2,7	1,9	51 992	12,6	-3,0	5 473
Szenc	12 276	18,5	5,4	2 042	3,1	2,3	11 080	16,7	1,0	1 540
Dunaszerdahely	11 464	9,8	-3,3	489	0,4	-0,3	17 455	15,0	-0,7	1 625
Galánta	9 192	9,8	-3,3	356	0,4	-0,4	13 525	14,5	-1,2	385
Komárom	9 293	8,9	-4,2	391	0,4	-0,4	13 822	13,3	-2,4	2 934
Érsekújvár	14 146	9,8	-3,3	656	0,5	-0,3	19 826	13,7	-2,0	4 475
Nyitra	24 551	15,4	2,3	1 908	1,2	0,4	22 150	13,9	-1,8	3 939
Váselye	5 505	10,3	-2,8	177	0,3	-0,4	7 946	14,9	-0,8	919
Lóva	13 256	11,5	-1,6	455	0,4	-0,4	17 011	14,7	-0,9	2 079
Nagykürtös	3 262	7,2	-5,9	151	0,3	-0,4	6 881	15,1	-0,6	2 922
Losonc	9 026	12,1	-1,0	525	0,7	-0,1	11 963	16,0	0,3	3 994
Rimaszombat	7 524	8,9	-4,2	241	0,3	-0,5	15 434	18,2	2,5	2 902
Nagyroce	2 936	7,3	-5,8	113	0,3	-0,5	7 106	17,6	1,9	1 523
Rozsnyó	6 205	9,8	-3,3	250	0,4	-0,4	11 017	17,4	1,7	2 700
Kassa	41 715	17,3	4,2	3 716	1,5	0,8	35 042	14,6	-1,1	10 902
Kassa-vidék	12 538	10,5	-2,6	505	0,4	-0,3	23 937	20,1	4,4	3 940
Töketerebes	8 607	8,1	-5,0	340	0,3	-0,4	20 558	19,4	3,7	5 139
Nagy Mihály	14 288	12,9	-0,2	538	0,5	-0,3	19 542	17,6	1,9	3 649
flag (16 járás, 2 város)	17 624	14,8	1,7	1 326	1,1	0,4	18 127	15,2	-0,5	-
flag (16 járás)	10 688	11,4	-1,7	571	0,6	-0,1	15 140	16,1	0,4	-
Országos átlagok	707 326	13,1	-	40 642	0,8	-	846 321	15,7	-	-

Forrás: Juhaščíková–Škápik–Štukovská 2012a, saját számítás